==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

નટવરલાલ પુંજાભાઈ અને અન્ય

વિરુદ્ધ

દાદુભાઈ મનુભાઈ અને અન્ય.

૧૮ નવેમ્બર ૧૯૫૩.

[મુખર્જી, વિવિયન બોસ અને ભગવતી, ન્યાયમૂર્તિઓ]

હિન્દુ કાયદો – વિધવા – વિધવા વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા ત્રાહિત વ્યક્તિઓએ હક પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી ઈસ્ટેટનું સમર્પણ – કાયદેસરતા – વિધવાના મૃત્યુ પહેલાં કબજો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાનો રિવર્શનરનો અધિકાર – સમર્પણનું કાનૂની સ્વરૂપ – સમન્યાયના કારણોસર શરતો લાદવાની કોર્ટની સત્તા.

જ્યાં કોઈ હિન્દુ વિધવા, ત્રાહિત વ્યક્તિએ તેણીની વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા મિલકતો પર હક સંપાદિત કરી લીધા પછી, પોતાની વિધવા સંપત્તિ

રિવર્શનરોને સમર્પિત કરે છે, ત્યાં રિવર્શનરો છેલ્લા પુરુષ ધારકના વારસદારો તરીકે તે વ્યક્તિ પાસેથી મિલકતોનો કબજો તાત્કાલિક પુનઃપ્રાપ્ત કરવા માટે હકદાર છે. પ્રતિકૂળ કબજો ધરાવતી વ્યક્તિ વિધવાના મૃત્યુ સુધી કબજામાં રહેવા માટે હકદાર નથી. જ્યાં સુધી કાનૂની પરિણામોનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી આ બાબતમાં વિધવા દ્વારા દત્તક વિધાન અને સમર્પણના કૃત્ય વચ્ચે કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ તફાવત નથી.

જેમ કે હિન્દુ વિધવા દ્વારા કરાયેલું સમર્પણ રિવર્શનરોને કોઈ હક તબદીલ કરતું નથી, પરંતુ તે માત્ર વિધવા દ્વારા સ્વ–વિલોપનનું એક સ્વૈચ્છિક કૃત્ય છે, તેથી અન્ય કોઈ વ્યક્તિએ તેણીની વિરુદ્ધ પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હક સંપાદિત કરી લીધો હોય તે પછી પણ તેણી હિન્દુ કાયદા હેઠળ કાયદેસર સમર્પણ કરી શકે છે. રિવર્શનરો વિધવા દ્વારા નિર્મિત અધિકારોને આધીન રહીને મિલકત પ્રાપ્ત કરતા નથી.

વિધવા દ્વારા સમર્પણ અને રિવર્શનર દ્વારા સ્વીકાર એ કરારની બાબતો નથી. રિવર્શનર તરફથી સ્વીકારના કોઈપણ કૃત્ય વિના, કાયદાના અમલથી ઇસ્ટેટ રિવર્શનરમાં નિહિત થાય છે.

એવો મત કે, વિધવા પોતે તબદીલી મેળવનારના, અથવા પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હક મેળવનાર વ્યક્તિના હક સામે તકરાર કરવા માટે અસમર્થ હોવાથી, રિવર્શનરને પણ તેવી જ અસમર્થતા લાગુ પડે છે, તે પણ અસમર્થનીય છે, કારણ કે સમર્પણના કિસ્સામાં પણ રિવર્શનર વિધવા પાસેથી હક પ્રાપ્ત કરતો

નથી.

જો એમ માની લેવામાં આવે કે સમન્યાય, ન્યાય અને શુદ્ધ અંતઃકરણની વિચારણાઓના આધારે વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન કબજો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાના રિવર્શનરોના અધિકાર પર શરતો લાદવાની કોર્ટ પાસે સત્તા છે અને વિધવાને, પોતાના કૃત્ય દ્વારા, પોતે નિર્માણ કરેલા હિતો પર પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડતી અટકાવવા માટે (આવી સત્તા છે), તેમ છતાં જે વ્યક્તિઓ જમીન પર અતિક્રમણકારો તરીકે આવ્યા છે અને પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હકનો દાવો કરે છે તેમની તરફેણમાં આવી કોઈ સમન્યાયી વિચારણાઓ ઉદ્ભવતી નથી.

સુબ્બમ્મા વિરુદ્ધ સુબ્રહ્મણ્યમ (આઇ.એલ.આર. ૩૯ મદ્રાસ ૧૦૩૫), સુંદરસિવ વિરુદ્ધ વિય્યમ્મા (આઇ.એલ.આર. ૪૮ મદ્રાસ ૯૩૩), અરુણાચલા વિરુદ્ધ અરુમુઘા (આઇ.એલ.આર. ૧૯૫૩ મદ્રાસ ૫૫૦), લક્ષ્મી વિરુદ્ધ લચ્છો (આઇ.એલ.આર. ૪૯ અલાહાબાદ ૩૩૪) અને બાસુદેવ વિરુદ્ધ વૈધનાથ (એ.આઇ.આર. ૧૯૩૫ પટ. ૧૭૫) અમાન્ય રાખવામાં આવેલ. રામ કૃષ્ણ વિરુદ્ધ કૌશલ્યા (૪૦ સી.ડબલ્યુ.એન. ૨૦૮), રઘુરાજ સિંહ વિરુદ્ધ બાબુ સિંહ (એ.આઇ.આર. ૧૯૫૨ અલાહાબાદ ૮૭૫) માન્ય રાખવામાં આવેલ.

વૈધનાથ વિરુદ્ધ સાવિત્રી (આઇ.એલ.આર. ૪૧ મદ્રાસ ૭૫) પર ટિપ્પણી કરવામાં આવેલ.

દીવાની અપીલીય અધિકારક્ષેત્ર: સિવિલ અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૩.

હાઇકોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચર એટ બોમ્બે (છાગલા, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, વેસ્ટન અને દીક્ષિત, ન્યાયમૂર્તિઓ) ના તારીખ ૩૧ માર્ચ, ૧૯૪૯ ના ચુકાદા અને હુકમનામા સામેની પ્રથમ અપીલ નં. ૧૭૫/૧૯૪૬, જે ભરૂચ ખાતેના સિવિલ જજ, સિનિયર ડિવિઝનની કોર્ટના સ્પેશિયલ સૂટ નં. ૯, ૧૯૪૧ માં તારીખ ૨૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૪૬ ના ચુકાદા અને હુકમનામામાંથી ઉદ્ભવે છે. કે. એસ. કૃષ્ણાસ્વામી આયંગર (તેમની સાથે એચ. જે. ઉમરીગર) અપીલકર્તાઓ તરફથી.

સી. કે. દફતરી, સોલિસિટર-જનરલ ઓફ ઇન્ડિયા (તેમની સાથે જે. બી. દાદાચાનજી) સામાવાળા નં. ૧ અને ૨ તરફથી.

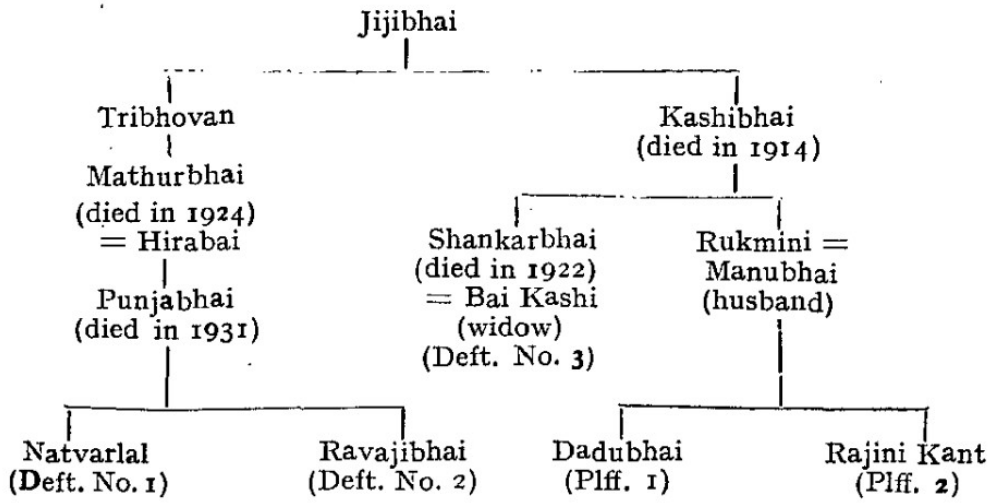
૧૯૫૩. ૧૮ નવેમ્બર. **કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ મુખર્જી દ્વારા આપવામાં આવેલ.**

આ અપીલ ભરૂચ ખાતેના સિવિલ જજ, સિનિયર ડિવિઝનના સ્પેશિયલ સૂટ નં. ૯, ૧૯૪૧ માં આપેલા નિર્ણયને અપીલ પર બહાલ રાખતા બોમ્બે હાઇકોર્ટના તારીખ ૩૧ માર્ચ, ૧૯૪૯ ના ચુકાદા અને હુકમનામા સામે નિર્દેશિત છે.

આ કેસની હકીકતો, જોકે થોડી લાંબી છે, વર્તમાન તબક્કે વિવાદમાં નથી અને પક્ષકારો વચ્ચેનો સમગ્ર વિવાદ તે રિવર્શનરોના અધિકારો સંબંધિત કાયદાના ચોક્કસ મુદ્દાઓ પર કેન્દ્રિત છે, કે જેમની તરફેણમાં એક સમર્પણ લેખ કરી આપવામાં આવ્યો હતો, હિન્દુ વિધવા દ્વારા સમર્પણ લેખ કરી આપવામાં

આવ્યો હતો, જેથી વિધવા સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા તે મિલકતો પર હક્ક સંપાદિત કરનાર વ્યક્તિઓ પાસેથી વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન છેલ્લા પુરુષ માલિકની મિલકતોનો કબજો પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકાય. અમારી સમક્ષ પક્ષકારો દ્વારા ઉપસ્થિત કરવામાં આવેલી દલીલોને સમજવા માટે, મહત્વપૂર્ણ હકીકતોનું તેમના કાળક્રમ અનુસાર સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવું અનુકૂળ રહેશે.

નીચે આપેલા સંક્ષિપ્ત વંશાવળી કોષ્ટકનો સંદર્ભ લેવાથી હાલના મુકદ્દમાના પક્ષકારો વચ્ચેનો સંબંધ તુરંત જણાઈ આવશે.



એક જીજીભાઈ, જેઓનું નામ કોષ્ટકના શીર્ષ સ્થાને દર્શાવેલ છે, તેમને ત્રિભોવન અને કાશીભાઈ નામના બે પુત્રો હતા. ત્રિભોવનને મથુરભાઈ નામનો એક પુત્ર હતો, જેમનું ૧૯૨૪ માં અવસાન થયું હતું અને તેઓ પોતાની પાછળ

તેમની વિધવા હીરાબાઈ તથા પુત્ર પુંજાભાઈને છોડી ગયા હતા. કાશીભાઈનું ૧૯૧૪ માં અવસાન થયું હતું અને તેઓ એક પુત્ર શંકરભાઈ તથા એક પુત્રી રૂકમણીને છોડી ગયા હતા. શંકરભાઈ, જેઓની મિલકત હાલના કેસમાં વિવાદનો વિષયવસ્તુ છે, તેઓ ૧૯૨૨ માં કોઈપણ સંતાન વિના અવસાન પામ્યા હતા, અને તેઓ પોતાની પાછળ તેમની વિધવા બાઈ કાશીને છોડી ગયા હતા, જેઓ આ દાવામાં પ્રતિવાદી નં. ૩ છે. એવું કહેવાય છે કે, ૧૯૧૩ માં કાશીભાઈ અને મથુરભાઈ વચ્ચે એક કાલ્પનિક વિભાજન થયું હતું, જેનાથી માપ અને સીમાઓ સહિત મિલકતોની કોઈ વાસ્તવિક વહેંચણી કર્યા વિના તેમના સંયુક્ત દરજ્જાનો વિચ્છેદ થયો હતો. મથુરભાઈનું તારીખ ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૨૪ ના રોજ અવસાન થયું હતું, અને ત્યારબાદ તારીખ ૨ જૂનના રોજ તેમની વિધવા હીરાબાઈએ પોતાના સગીર પુત્ર પુંજાભાઈના શરીર અને મિલકતના વાલીની નિમણૂક માટે ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ સમક્ષ એક અરજી કરી હતી, જેમાં અન્ય બાબતો સાથે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે સગીર સમગ્ર સંયુક્ત એસ્ટેટનો એકમાત્ર માલિક હતો, ઉત્તરજીવિતાના હક્કથી. તારીખ ૧ જુલાઈ, ૧૯૨૪ ના રોજ, શંકરભાઈની વિધવા બાઈ કાશીને આ અરજીની નોટિસ બજાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ તારીખ ૧૭ જુલાઈના રોજ, તેણીએ શિવાભાઈ નામના એક પુત્રને દત્તક લીધાનું દર્શાવ્યું અને તેણીને બજાવવામાં આવેલી વાલીપણાની કાર્યવાહી અંગેની નોટિસના જવાબમાં પોતાના દત્તક પુત્રનો દાવો રજૂ કર્યો. ડિસ્ટ્રિક્ટ જજે તે દત્તક વિધાનને અમાન્ય ગણ્યું અને તારીખ ૨૯ નવેમ્બર, ૧૯૨૪ ના પોતાના હુકમથી પોતાની કોર્ટના ડેપ્યુટી

નાઝિરને સગીર પુંજાભાઈની મિલકતોના વાલી તરીકે નિયુક્ત કર્યા, જે મિલકતોમાં સંયુક્ત એસ્ટેટમાંના શંકરભાઈના હિસ્સાનો પણ સમાવેશ થતો હતો. ડેપ્યુટી નાઝિરે સગીર વતી તમામ મિલકતોનો કબજો મેળવી લીધો અને એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે ત્યાર પછીથી બાઈ કાશીને આ મિલકતોના કોઈપણ ભાગનો કબજો ક્યારેય મળ્યો ન હતો. ૧૯૨૬ માં બાઈ કાશીએ પોતાના સગીર દત્તક પુત્ર શિવાભાઈના વાલી તરીકે ટાઇટલ સ્યૂટ, એટલે કે ૧૯૨૬ નો દાવો નં. ૧૮૦ દાખલ કર્યો, જેમાં એવા આક્ષેપ સાથે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતોની વહેંચણીની માંગણી કરવામાં આવી કે દત્તક વિધાનના પરિણામે શિવાભાઈ તેમાં અડધા હિસ્સા જેટલા સહ–માલિક બન્યા હતા. કોર્ટ વાલી દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ મેળવતા પુંજાભાઈ દ્વારા આ દાવાનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમના તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલી મુખ્ય દલીલ એ હતી કે વિધવા દ્વારા શિવાભાઈનું કરવામાં આવેલું દત્તક વિધાન કાયદા અનુસાર અમાન્ય હતું. ટ્રાયલ જજે આ દલીલ માન્ય રાખી અને તારીખ ૪ જુલાઈ, ૧૯૨૭ ના પોતાના ચુકાદા દ્વારા દાવો રદ કર્યો. આ નિર્ણય સામે શિવાભાઈ વતી બોમ્બે હાઇકોર્ટમાં અપીલ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ તારીખ ૨૫ જુલાઈ, ૧૯૨૭ ના રોજ તે અપીલ પાછી ખેંચી લેવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ ૧૯૩૦ માં, રૂકમણી, જેઓ શંકરભાઈના બહેન અને હાલના વાદીઓની માતા હતા, તેમણે એવી જાહેરાત મેળવવા માટે ૧૯૩૦ નો દાવો નં. ૩૫૦ દાખલ કર્યો કે ૧૯૧૩ માં મથુરભાઈ અને કાશીભાઈ વચ્ચે થયેલા કાલ્પનિક વિભાજન દ્વારા કુટુંબના સંયુક્ત દરજ્જાનો વિચ્છેદ થયો હતો અને શંકરભાઈના નિકટતમ વારસદાર તરીકે તેઓ, બાઈ કાશીના અવસાન

પર શંકરભાઈના મિલકતોના હિસ્સાનો વારસો મેળવવા માટે હકદાર હતા. ટ્રાયલ જજનો એવો મત હતો કે વાસ્તવમાં મથુરભાઈ અને કાશીભાઈ વચ્ચે થયેલા અનૌપચારિક વિભાજનથી સંયુક્ત દરજ્જાનો વિચ્છેદ થયો હતો, પરંતુ તેમણે એ કારણોસર દાવો રદ કર્યો કે આ પ્રકારનો દાવો કાયદા અનુસાર ચલાવવાપાત્ર ન હતો.

તે પછી તરત જ રુકમિણીનું અવસાન થયું અને તેમના બે પુત્રો, જેઓ તે સમયે સગીર હતા, તેમણે વાલી તરીકે પોતાના પિતા મારફત પ્રતિનિધિત્વ મેળવીને બરતરફીના આ હુકમ સામે હાઇકોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરી. હાઇકોર્ટે અપીલ મંજૂર કરી અને અપીલકર્તાઓની તરફેણમાં એ મતલબની ઘોષણા આપી કે વર્ષ ૧૯૧૩ માં સંયુક્ત કુટુંબનું વિભાજન થયું હતું. આ ચુકાદો તારીખ ૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૯ નો છે, અને ત્યારબાદ ૩૦ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૧ ના રોજ બાઈ કાશીએ પતિના સૌથી નજીકના ઉત્તરાધિકારીઓની તરફેણમાં પોતાની વિધવા સંપદાનો ત્યાગ કરીને વાદીઓની તરફેણમાં સમર્પણ દસ્તાવેજ કરી આપ્યો. આ સમર્પણ દસ્તાવેજના આધારે વાદીઓએ સિવિલ જજ, ભરૂચની કોર્ટમાં દાવો દાખલ કર્યો, જેમાંથી આ અપીલ ઉદ્ભવે છે, જેમાં તેમણે પંજાભાઈના પુત્રો અને વારસદારો એવા પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ શંકરભાઈના નજીકના વારસદારો તરીકે વિવાદિત મિલકતોના કબજાનો દાવો કર્યો . બાઈ કાશીને દાવામાં પ્રતિવાદી નં. ૩ તરીકે જોડવામાં આવ્યા હતા.

પ્રતિવાદી નં. ૧ અને ૨ દ્વારા આ દાવાનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો,

જેમણે વાદીઓના દાવાના જવાબમાં અનેક બચાવો રજૂ કર્યા હતા. મુખ્ય બચાવ ત્રિ–પાંખીય સ્વરૂપનો હતો. પ્રથમ સ્થાને એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે વાદીઓ દ્વારા આક્ષેપ કરાયા મુજબ માથુરભાઈ અને કાશીભાઈ વચ્ચે કોઈ ભાગલા થયા ન હતા અને શંકરભાઈનું અવસાન થયું ત્યારે કુટુંબ હજુ પણ સંયુક્ત હોવાથી સમગ્ર સંયુક્ત સંપદા ઉત્તરજીવિત્વના અધિકારથી માથુરભાઈમાં નિહિત થઈ હતી. બીજા સ્થાને એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે, જો કુટુંબ અલગ થઈ ગયું હોત તોપણ, બાઈ કાશીનો દત્તક પુત્ર વધુ નજીકનો વારસદાર હોવાથી, મિલકત પર વાદીઓનો કોઈ હક્ક ન હતો. છેલ્લો અને મુખ્ય બચાવ એ હતો કે પ્રતિવાદીઓએ વિધવા સામે વિરુદ્ધ કબજા દ્વારા હક્ક સંપાદિત કરી લીધો હોવાથી, અને વિધવાએ પોતાના પતિની મિલકતમાં પોતાનું જે કંઈ હિત હતું તે ગુમાવી દીધું હોવાથી, સમર્પણ દસ્તાવેજ અમાન્ય હતો, અને જો તે માન્ય હોત તોપણ, જ્યાં સુધી વિધવા જીવિત હોય ત્યાં સુધી સમર્પણ મેળવનારાઓ કબજાનો દાવો કરી શકતા ન હતા. ટ્રાયલ કોર્ટે આ તમામ દલીલો ફગાવી દીધી અને વાદીઓનો દાવો ડિક્રી કર્યો. પ્રતિવાદી નં. ૧ અને ૨ એ આ નિર્ણય સામે બોમ્બે હાઇકોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરી અને આ અપીલ સૌપ્રથમ મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ ચાગલા અને ન્યાયમૂર્તિ દીક્ષિતની બનેલી ડિવિઝન બેંચ સમક્ષ સુનાવણી માટે આવી. તે વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓએ, તારીખ ૨૩ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૮ ના પોતાના ચુકાદા દ્વારા, જેને વચગાળાના ચુકાદા તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, ઉપર દર્શાવેલા પ્રથમ બે મુદ્દાઓનો નિકાલ કર્યો અને તેના પર ટ્રાયલ કોર્ટના નિર્ણયને બહાલ રાખ્યો. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું કે રુકમિણીના ૧૯૩૦ ના ટાઇટલ દાવો

નં. ૩૫૦ નો નિર્ણય, જેમાં પ્રતિવાદીઓને પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા હતા, તે તેમને ૧૯૧૩ માં માથુરભાઈ અને કાશીભાઈ વચ્ચે ભાગલા થયા હોવાની હકીકતને પડકારતા તથા શિવાભાઈ કાયદેસર રીતે દત્તક લીધેલા પુત્ર હતા તેવી રજૂઆત કરતાં અટકાવતો હતો. હવે માત્ર એક જ અન્ય પ્રશ્ન બાકી રહ્યો હતો, એટલે કે શું વાદીઓ, સમર્પણ દસ્તાવેજના આધારે, વિધવા સામે વિરુદ્ધ કબજા દ્વારા હક્ક સંપાદિત કરનાર વ્યક્તિઓ સામે, વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન મિલકતોના કબજાનો દાવો કરી શકે કે કેમ. આ મુદ્દાના સંબંધમાં, અપીલકર્તાઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સમર્પણ દસ્તાવેજ યોગ્ય રીતે સાબિત થયો ન હતો અને આ મુદ્દા પર કોઈ ચોક્કસ તારણ ન હોવાથી, વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓએ પોતે ઘડેલા નીચેના બે મુદ્દાઓ પર તારણો મેળવવા માટે કેસ પરત મોકલ્યો :

(૧) શું વાદીઓએ તારીખ ૩૦ જાન્યુઆરી, ૧૯૪૧ નો સમર્પણ દસ્તાવેજ સાબિત કર્યો છે? અને

(૨) શું બાઈ કાશીએ પોતાના પતિની સમગ્ર મિલકતમાં પોતાના પતિના સમગ્ર હિતનું સમર્પણ કર્યું હતું?

વધારાના પુરાવા લીધા પછી ટ્રાયલ કોર્ટે આ બંને મુદ્દાઓ પર પોતાના તારણો નોંધ્યા અને તેના તારણો વાદીઓની તરફેણમાં હતા. હાઈકોર્ટને તારણો પરત મોકલવામાં આવ્યા પછી, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ ચાગલા, ન્યાયમૂર્તિ વેસ્ટન અને ન્યાયમૂર્તિ દીક્ષિતની બનેલી કુલ બેંચ દ્વારા અપીલની સુનાવણી કરવામાં

આવી હતી. કુલ બેંચે ટ્રાયલ કોર્ટના હુકમનામાની પુષ્ટિ કરી અને અપીલ ફગાવી દીધી. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓ દ્વારા એવું ઠેરવવામાં આવ્યું કે પ્રતિવાદીઓએ હિન્દુ વિધવા સામે વિરુદ્ધ કબજા દ્વારા હક્ક સંપાદિત કર્યો હોવા છતાં, તેના દ્વારા નિષ્પાદિત કરવામાં આવેલ સમર્પણ દસ્તાવેજ તે કારણે નિષ્ફળ કે બિન–અમલી બનતો નથી; અને શંકરભાઈના નજીકના વારસદાર એવા વાદીઓની તરફેણમાં વારસાનું ત્વરણ થયું હોવાથી, તેઓ મેળવવા સક્ષમ હતા પ્રતિવાદીઓને બેદખલ કરીને મિલકતોનો કબજો તુરંત મેળવવા અને વિધવાનું ખરેખર અવસાન થાય ત્યાં સુધી તેઓ રાહ જોવા બંધાયેલા ન હતા. આ નિર્ણયના ઔચિત્યને જ આ અપીલમાં પ્રતિવાદી નં. ૧ અને ૨ દ્વારા અમારી સમક્ષ પડકારવામાં આવેલ છે.

અપીલના સમર્થનમાં ઉપસ્થિત રહેલા શ્રી કૃષ્ણસ્વામી અય્યંગાર દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોને બે શીર્ષકો હેઠળ સુવિધાપૂર્વક વિચારી શકાય છે. તેમની દલીલનો પ્રથમ ભાગ એ છે કે, આ કેસમાં પ્રતિવાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા વિરુદ્ધ કબજાના કારણે વિધવાની એસ્ટેટ સંપૂર્ણપણે સમાપ્ત થઈ ગઈ હોવાથી, વાસ્તવમાં તેણી પાસે એવું કોઈ હિત બચ્યું ન હતું, જેનું તેણી ઉત્તરાધિકારીઓની તરફેણમાં સમર્પણ કરી શકે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે, વિધવાએ વૈધાનિક મુદત કરતાં વધુ સમય માટે અનધિકૃત પ્રવેશ કરનારાઓને પોતાના પતિની એસ્ટેટના કબજામાં રહેવા દઈને, તેના પર આગળ કોઈપણ વ્યવહાર કરવાની બાબતને પોતાની સત્તાની સંપૂર્ણપણે બહાર મૂકી દીધી હતી; અને વિરુદ્ધ કબજા દ્વારા તેણીનો હક્ક અગાઉથી જ સમાપ્ત થઈ ગયો હોવાથી,

તેણીના તરફથી સમર્પણના કોઈપણ કૃત્ય દ્વારા તેને વધુ સમાપ્ત કરવાનું શક્ય ન હતું. વિદ્વાન વકીલશ્રીની દલીલનો બીજો ભાગ એ છે કે, જો એમ માની લેવામાં આવે તોપણ કે વિધવા સમર્પણ કરી શકતી હતી, આવું સમર્પણ એવા વ્યક્તિઓના અધિકારોને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડી શકે નહીં, જે અધિકારો સમર્પણની તારીખ પહેલાં વિધવા તરફથી અનુદાન દ્વારા અથવા તેણીની વિરુદ્ધ ચિરભોગ દ્વારા સંપાદિત કરવામાં આવ્યા હોય, અને કાયદા મુજબ આ અધિકારો વિધવાના સમગ્ર કુદરતી જીવનકાળ દરમિયાન ચાલુ રહેશે. ઉત્તરાધિકારીઓ જે કંઈ અધિકારોનો દાવો કરી શકતા હતા, તેઓ માત્ર વિધવાના અવસાન પછી જ તેનો દાવો કરી શકતા હતા અને તેણીના જીવનકાળ દરમિયાન નહીં. આ સંબંધમાં વિદ્વાન વકીલશ્રી દ્વારા અમારી સમક્ષ અનેક નિર્ણિત દાખલાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે અને એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે આ મુદ્દાઓ પર ન્યાયિક અભિપ્રાય બિલકુલ એકરૂપ નથી.

અમને એવું જણાય છે કે આ પ્રશ્નોના યોગ્ય નિર્ણય માટે, હિન્દુ વિધવા દ્વારા જેને "સમર્પણ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તેના ચોક્કસ સ્વરૂપ અને અસરનું સૌપ્રથમ શક્ય તેટલું સ્પષ્ટપણે નિરૂપણ કરવું જરૂરી છે. "સમર્પણ" શબ્દ સંદિગ્ધતાથી મુક્ત છે તેમ કહી શકાય નહીં. જો તેનો અર્થ વિલીનીકરણના અંગ્રેજી સિદ્ધાંતથી વિશેષ કંઈ ન થતો હોય અને હિન્દુ વિધવા, કે જેના હિતને સામાન્ય રીતે, જોકે અયોગ્ય રીતે, તેની સાથે સરખાવવામાં આવે છે તે અંગ્રેજી કાયદા હેઠળના આજીવન હિતધારક સાથે, તે રિવર્શનરની તરફેણમાં પોતાના મર્યાદિત હિતનું સમર્પણ કરીને માત્ર ઉત્તરાધિકારને ત્વરિત કરતી હોય, તો

નિઃશંકપણે કોઈ પણ સમર્પણ અસરકારક બની શકે નહીં જો વિધવાએ પોતાના સ્વૈચ્છિક કૃત્ય દ્વારા મિલકતમાંના પોતાના હિતનો પહેલેથી જ નિકાલ કરી દીધો હોય અથવા તેમાંના તેણીના અધિકારો કોઈ ત્રાહિત વ્યક્તિના વિરુદ્ધ કબજા દ્વારા સમાપ્ત થઈ ગયા હોય. વિલીનીકરણનો અંગ્રેજી સિદ્ધાંત, જોકે તેણે આપણા દેશના કેટલાક ન્યાયિક ચુકાદાઓને પ્રભાવિત કર્યા હોઈ શકે છે, તેમ છતાં વાસ્તવમાં તે હિન્દુ વિધવાની એસ્ટેટને બિલકુલ લાગુ પડતો નથી. હિન્દુ વિધવા દ્વારા સમર્પણનો કાયદો, વર્તમાન સમયમાં જેવો છે તેવો, મોટે ભાગે અદાલત–નિર્મિત કાયદો છે, જોકે એવું કહેવું તદ્દન સાચું ન હોઈ શકે કે એવો કોઈ શાસ્ત્રીય આધાર બિલકુલ નથી કે જેના પર આ સિદ્ધાંત, ઓછામાં ઓછું ગર્ભિત રીતે, આધારિત રાખી શકાય. જ્યાં સુધી દાયભાગ કાયદાનો સંબંધ છે, તેનો ઉદ્ભવ કાત્યાયનના જાણીતા ગ્રંથ પર જીમૂતવાહનની ટીકાને આભારી ગણવામાં આવે છે, જે તેના પતિ દ્વારા છોડવામાં આવેલી એસ્ટેટમાં નિઃસંતાન વિધવાના હિતનું અને તેણીના મૃત્યુ પછી ઉત્તરાધિકારીઓના અધિકારોનું વર્ણન કરે છે (૧). કાત્યાયનના ગ્રંથ પર ટીકા કરતી વખતે, જીમૂતવાહન એવું જણાવે છે કે અગાઉના દાવાદારોના અભાવે જે વ્યક્તિઓ ત્યાર પછીના વારસદારો બનવા જોઈએ, તેઓ, જે વિધવામાં ઉત્તરાધિકાર નિહિત થયો હતો તેણીના અવસાન પર તેણીના વપરાશ પછી એસ્ટેટની બાકી રહેલી સંપત્તિ મેળવશે, જેમ કે જો વિધવાના અધિકારો અસ્તિત્વમાં ન હોત અથવા (અન્ય રીતે) નાશ પામ્યા હોત તો તેઓ વારસો મેળવત [જાતાધિકારાયા: પત્ન્યા: અધિકાર પ્રધ્વંસેપિ ભોગાવશિષ્ટં ધનં ગૃહ્ણીયુ:] (૨). દેબી પ્રસાદ વિરુદ્ધ ગોલાપ ભગત (૩) માં

ન્યાયમૂર્તિ આશુતોષ મુખર્જી દ્વારા અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે જીમૂતવાહનના આ અવલોકનોમાં ત્યાગ અથવા સમર્પણના સિદ્ધાંતનો પૂર્વાભાસ આપવામાં આવ્યો હતો. ઉપર સંદર્ભિત પરિચ્છેદ પરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે ટીકાકારના ધ્યાનમાં વિધવાના કુદરતી મૃત્યુ ઉપરાંત તેણીના પતિની મિલકતોમાં વિધવાના હિતની સમાપ્તિના અન્ય પ્રકારો પણ હતા, જે તેણીના પતિના વારસદારોને વારસો મેળવવા દેવાની અસર ધરાવતા હોય. મૂળ ગ્રંથમાં સમર્પણ કે ત્યાગનો ખરેખર કોઈ ઉલ્લેખ નથી અને તે કોઈ શાસ્ત્રીય પ્રમાણભૂત આધારે કે ભારતમાં સમર્પણનો કાયદો વિકસિત થયો હતો. પરંતુ એ બાબત ધ્યાને લેવી આવશ્યક છે કે જોકે અંગ્રેજી કાયદાના અમુક શબ્દો અને અભિવ્યક્તિઓનો કંઈક અંશે શિથિલ અર્થમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં હિન્દુ વિધવા દ્વારા સમર્પણના સિદ્ધાંતમાં સમાવિષ્ટ મૂળભૂત વિચાર અંગ્રેજી કાયદા હેઠળ રિવર્શનરી એસ્ટેટમાં આજીવન હિતના વિલીનીકરણમાં જે ગર્ભિત છે તેના કરતાં તદ્દન ભિન્ન છે. અંગ્રેજી કાયદામાં રિવર્શનર અથવા રીમેઇન્ડરમેન મિલકતમાં નિહિત હિત ધરાવે છે અને આજીવન એસ્ટેટના સમર્પણ દ્વારા તેના અધિકારોમાં માત્ર વૃદ્ધિ થાય છે. બીજી તરફ, હિન્દુ કાયદામાં, વિધવા જ્યાં સુધી જીવતી છે ત્યાં સુધી તેણીના પતિની એસ્ટેટનું સંપૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જોકે તેણીની હસ્તાંતરણની સત્તાઓ મર્યાદિત હોય છે અને તેણીના મૃત્યુ પછી મિલકત તેણીના નહીં પરંતુ તેણીના પતિના વારસદારોને મળે છે. સંભવિત રિવર્શનર વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન મિલકતમાં કોઈ હિત ધરાવતો નથી. તે ઉત્તરાધિકારની માત્ર સંભાવના ધરાવે છે

જે કદાચ બિલકુલ સાકાર ન પણ થાય. તે કોઈપણ ચોક્કસ સમયે મિલકતનો ઉત્તરાધિકાર ત્યારે જ મેળવી શકે છે જો વિધવાનું તે જ ક્ષણે મૃત્યુ થાય. સમર્પણનો સમગ્ર સિદ્ધાંત વિધવાના મૃત્યુની આ સમાનતા અથવા કાનૂની કલ્પના પર આધારિત છે. વિધવાની એસ્ટેટ એ વચ્ચે આવેલી એક મર્યાદા અથવા અવરોધ છે જે તેણીના પતિના વારસદારોની તરફેણમાં ઉત્તરાધિકારના માર્ગને અટકાવે છે અથવા અવરોધે છે. વિધવા માટે પોતાના સ્વૈચ્છિક કૃત્ય દ્વારા આ અવરોધને દૂર કરવો અને પતિની એસ્ટેટમાંથી પોતાનું સંપૂર્ણપણે આત્મ–વિલોપન કરવું શક્ય છે. જો તેણી તેમ કરે છે, તો તેનું પરિણામ એવું જ આવે છે જાણે કે તેણીનું કુદરતી મૃત્યુ થયું હોય અને તે સમયે જીવિત તેણીના પતિના ત્યાર પછીના વારસદારો વારસાના સામાન્ય કાયદા હેઠળ તરત જ સ્થાન મેળવે છે. ન્યાયિક નિર્ણયો દ્વારા વિકસિત કાયદામાં અનિવાર્ય એવી અમુક અંશે જટિલતા હોવા છતાં, સમર્પણના સિદ્ધાંતનો આ મૂળભૂત આધાર શંકાથી પર સ્થાપિત થયેલો કહી શકાય. આમ લોર્ડ ડ્યુનેડિને ગાઉન્ડન વિરુદ્ધ ગાઉન્ડન (૧) માં કાયદાનું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નીચે મુજબ પ્રતિપાદન કર્યું હતું:

"લાંબી પ્રથા દ્વારા તે સુસ્થાપિત છે અને નિર્ણય દ્વારા પુષ્ટિ થયેલ છે કે હિન્દુ વિધવા, જો માત્ર એક જ હોય તો સૌથી નજીકના રિવર્શનરની તરફેણમાં ત્યાગ કરી શકે છે અથવા તે તમામ જો તે સમયે એક કરતાં વધુ હોય તો દરજ્જામાં સૌથી નજીકના રિવર્શનરોની તરફેણમાં. એટલે કે, કહી શકાય કે, તેણી સ્વૈચ્છિક કૃત્ય દ્વારા પોતાના મૃત્યુને પ્રવૃત્ત કરી શકે છે."

પુનઃ, આંશિક સમર્પણ જેવી કોઈ બાબત હોઈ શકે તેવા સૂચનનું ખંડન કરતાં, નામદાર ન્યાયમૂર્તિએ અવલોકન કર્યું હતું કે:

"જેમ કે અગાઉ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તે વિધવાનું વિલોપન છે – એવું વિલોપન જે અન્ય સંજોગોમાં વાસ્તવિક મૃત્યુ દ્વારા અથવા દીવાની મૃત્યુ દ્વારા થાય છે – જે તે તારીખે મૃતક પતિની એસ્ટેટ તેના ત્યાર પછીના વારસદારો માટે ખુલ્લી કરે છે. હવે, એવી કોઈ વિધવા હોઈ શકે નહીં જેનું આંશિક વિલોપન થયું હોય અને આંશિક રીતે તેમ ન થયું હોય."

આમ સમર્પણ એ વાસ્તવમાં વિધવા દ્વારા રિવર્શનરની તરફેણમાં તેણીના અધિકારોના હસ્તાંતરણનું કૃત્ય નથી. રિવર્શનર અનુદાન મેળવનાર કે તબદીલી મેળવનારનું સ્થાન ધરાવતો નથી, અને તેણી પાસેથી પોતાનો હક પ્રાપ્ત કરતો નથી. તે પોતાના કાયદેસરના ઉત્તરાધિકારી તરીકે અંતિમ પુરુષ ધારક પાસેથી પોતાનો હક પ્રાપ્ત કરે છે અને ઉત્તરાધિકારના અધિકારો વિધવા તરફથી આત્મ–વિલોપનના કૃત્ય દ્વારા ખુલ્લા થાય છે જે તેણીના શારીરિક મૃત્યુની સમાન રીતે જ પ્રવર્તે છે. એ સાચું છે કે સમર્પણ તબદીલીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શકે છે અને મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં ધારણ કરે છે, દા.ત., જ્યારે વિધવા તેણીના પતિની સમગ્ર એસ્ટેટ, અવેજ વિના અને રિવર્શનર સાથે એસ્ટેટ વહેંચવાની માત્ર કોઈ યુક્તિ તરીકે નહીં, તે રિવર્શનરની તરફેણમાં તબદીલ કરે છે. પરંતુ "તે વિધવા દ્વારા કરાયેલું આત્મ–વિલોપન છે જે સમર્પણનો આધાર બને છે અને દેખીતી તબદીલી નથી કે જેના દ્વારા આવું વિલોપન લાવવામાં આવે છે" (૨). હિન્દુ

વિધવા દ્વારા તેના પતિની એસ્ટેટના સમર્પણનું સાચું સ્વરૂપ અને અસર મદ્રાસ હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેંચ દ્વારા આ રીતે અને અમારા મતે તદ્દન સાચી રીતે સંક્ષિપ્તમાં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે (૩):

"તે સુસ્થાપિત છે કે હિન્દુ કાયદા હેઠળ સમર્પણ અંગેનો સાચો દ્રષ્ટિકોણ એ છે કે તે વિધવા દ્વારા આત્મ-વિલોપનનું એક સ્વૈચ્છિક કૃત્ય છે જેના પરિણામો તેણીના મૃત્યુ સમાન જ હોય છે, જે અંતિમ પુરુષ માલિકના ત્યાર પછીના વારસદારો માટે ઉત્તરાધિકાર ખોલે છે. મધ્યવર્તી તબક્કો માત્ર વિલુપ્ત થાય છે અને તબદીલ થતો નથી અને કાયદો પછી હવે પછીના રિવર્શનરનો પ્રવેશ કરાવવા માટે ઉત્તરાધિકારને ઝડપી બનાવવા આગળ આવે છે. કાયદામાં સમર્પણ કશુંય તબદીલ કરતું નથી; તે કેવળ એક સ્વ-વિલોપન છે જે અનિવાર્યપણે પૂર્ણ હોવું જ જોઈએ; કારણ કે, પ્રિવિ કાઉન્સિલે કહ્યું છે તેમ, આંશિક રીતે વિલોપિત અને આંશિક રીતે વિલોપિત ન હોય તેવી વિધવા હોઈ શકે નહીં, જેમ કે આંશિક રીતે મૃત અને આંશિક રીતે જીવતી વિધવા હોઈ શકે નહીં. આમ જ્યારે સમર્પણ થાય છે ત્યારે નાગરિક મૃત્યુની કલ્પના માની લેવામાં આવે છે; અને જ્યારે રિવર્શનરો પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેઓ છેલ્લા માલિકના વારસદારો તરીકે પોતાના સ્વતંત્ર અધિકારથી પ્રવેશ કરે છે અને વિધવા પાસેથી તબદીલી મેળવનાર તરીકે નહીં."

સમર્પણ કાયદામાં કશુંય તબદીલ કરતું ન હોવાથી અને માત્ર તેના પતિની એસ્ટેટમાં વિધવાના અધિકારોની વિલુપ્તિનું કારણ બનતું હોવાથી, વિધવા

પોતાની સમર્પણની સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે તે પહેલાં એસ્ટેટ વિધવા પાસે રહેવી જરૂરી હોવાનું કોઈ કારણ નથી. વિધવાએ મિલકત કોઈ અજાણી વ્યક્તિને તબદીલ કરી દીધી હોય અથવા કોઈ વ્યક્તિ વૈધાનિક મુદત કરતાં વધુ સમય માટે તેના પ્રતિકૂળ કબજામાં રહી હોય એવું બની શકે છે. જો તબદીલી કાનૂની જરૂરિયાત માટે હોય, તો તે ચોક્કસપણે એસ્ટેટ પર બંધનકર્તા રહેશે અને કોઈપણ સંજોગોમાં કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા તેને પડકારી શકાશે નહીં. પરંતુ જો તબદીલી કાનૂની જરૂરિયાત માટે ન હોય, અથવા જો કોઈ અનધિકૃત કબજેદારે વિધવા સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હક્ક સંપાદિત કર્યો હોય, તો તે તબદીલી કે પ્રતિકૂળ કબજેદારના અધિકારો રિવર્શનરોની એસ્ટેટને બિલકુલ અસર કરી શકે નહીં. આ અધિકારોનો ઉદ્ભવ વિધવાના એવા કૃત્યો અથવા કસૂરોમાં રહેલો છે જે પતિની એસ્ટેટ પર બંધનકર્તા નથી. તેઓ વાસ્તવમાં વિધવાની એસ્ટેટ પર નિર્ભર છે અને જો કાયદા દ્વારા માન્ય કોઈપણ રીતે વિધવાની એસ્ટેટ વિલુપ્ત થાય, દા.ત., તેના દ્વારા પુત્ર દત્તક લેવાથી અથવા પુનર્લગ્ન કરવાથી, તો આ અધિકારોનું અસ્તિત્વ પણ સમાપ્ત થઈ જવું જોઈએ. જ્યારે વિધવા પોતાના તરફથી ત્યાગના કૃત્ય દ્વારા પોતાના પતિની એસ્ટેટમાંથી પોતાને પાછી ખેંચી લે છે ત્યારે પણ તે જ પરિણામો આવવા જોઈએ. વિધવાના કોઈપણ કૃત્ય અથવા કસૂર દ્વારા મિલકત પર અધિકારો પ્રાપ્ત કરનાર ત્રાહિત પક્ષકારની તરફેણમાં કોઈ સામ્યપૂર્ણ સિદ્ધાંત લાગુ કરી શકાય કે કેમ તે વિચારણાનો વિષય હોઈ શકે છે. પરંતુ અપીલકર્તાઓ માટેના વિદ્વાન વકીલ જ્યારે એમ કહે છે કે પ્રતિકૂળ કબજાએ વિધવાના અધિકારો વિલુપ્ત કરી દીધા હોવાથી, સમર્પણના કૃત્ય દ્વારા

કોઈ નવી વિલુપ્તિ શક્ય ન હતી, ત્યારે તેઓ સાચા નથી.

પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા સંપાદિત અધિકારો માત્ર વિધવા સામે જ ઉપલબ્ધ હોવાથી અને પતિના વારસદારો સામે નહીં, પતિની એસ્ટેટ હજુ પણ અવિનષ્ટ રહે છે અને વિધવા તે એસ્ટેટમાંથી પોતાને પાછી ખેંચી શકે છે, જેથી છેલ્લા પુરુષ ધારકના વારસદારો તરીકે રિવર્શનરો માટે તેનો તુરંત કબજો લેવાનો માર્ગ ખુલ્લો રહે છે, સિવાય કે કાયદા અથવા સામ્યનો કોઈ અન્ય નિયમ હોય જે તેમને તેમ કરતાં અટકાવતો હોય. તેથી, અપીલકર્તાઓની દલીલનો પ્રથમ ભાગ સફળ થઈ શકે નહીં.

આ બાબત આપણને અપીલકર્તાઓની દલીલના બીજા ભાગ તરફ દોરી જાય છે અને એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે હિન્દુ વિધવા દ્વારા સમર્પણના કિસ્સામાં, જે વ્યક્તિએ સમર્પણની તારીખ પહેલાં વિધવાની એસ્ટેટમાં પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હિત સંપાદિત કર્યું હોય, તેને જ્યાં સુધી વિધવા જીવતી રહે ત્યાં સુધી મિલકતના કબજામાંથી બેદખલ કરી શકાય કે કેમ? શ્રી અય્યંગાર દલીલ કરે છે કે, આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારાત્મક હોવો જોઈએ. તેમની દલીલ, સારાંશમાં, એવી છે કે ૧૨ વર્ષથી વધુ સમયના પ્રતિકૂળ કબજાના કારણે ધ લિમિટેશન એક્ટના અનુચ્છેદ ૨૮ હેઠળ મર્યાદિત માલિકનો હક્ક વિલુપ્ત થઈ ગયો અને કબજેદારે વિધવા સામે ઉત્તમ હક્ક સંપાદિત કર્યો હતો. એવું કહેવામાં આવે છે કે, વિધવા તરફના ત્યારપછીના સ્વૈચ્છિક કૃત્યના કારણે મિલકત પ્રાપ્ત કરનાર સમપણ મેળવનાર દ્વારા આ હક્કને વિસ્થાપિત કરી શકાય

નહીં. આ દલીલના સમર્થનમાં વિદ્વાન વકીલે મુખ્યત્વે મદ્રાસ હાઇકોર્ટના એવા અનેક કેસો પર આધાર રાખ્યો છે, જેમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું છે કે વિધવા દ્વારા જે રિવર્શનરની તરફેણમાં સમર્પણ કરવામાં આવ્યું હોય તે રિવર્શનર, જ્યાં સુધી વિધવા જીવતી રહે ત્યાં સુધી, વિધવા પાસેથી પૂર્વ તબદીલી મેળવનારના અધિકારને પડકારી શકે નહીં, ભલે તે તબદીલી કાનૂની જરૂરિયાત માટે ન હોય; અને વિધવા સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા વિધવાનું મર્યાદિત હિત પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ દ્વારા પણ આ જ રક્ષણનો દાવો કરી શકાય છે;

એ નિર્વિવાદ છે કે આ મુદ્દા પર ન્યાયિક અભિપ્રાયમાં નોંધપાત્ર મતભેદ છે અને આ સંજોગોમાં આ વિષયના સંબંધમાં વિવિધ હાઇકોર્ટો દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી વિવિધ તર્કશૈલીઓનું ટૂંકમાં પરીક્ષણ કરવું જરૂરી છે. સુબ્બમ્મા વિરુદ્ધ સુબ્રહ્મણ્યમ(૧) માં, જેને અગ્રણી ગણી શકાય તેવો આ મુદ્દા પર મદ્રાસ હાઇકોર્ટના ચુકાદામાં, એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે હિન્દુ વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલ સમર્પણ તેના દ્વારા અગાઉ કરવામાં આવેલા હસ્તાંતરણોને અસર કરી શકે નહીં, અને ભલે તેવા હસ્તાંતરણો યોગ્ય અથવા જરૂરી હેતુ માટે કરવામાં આવ્યા ન હોવાના કારણે રિવર્શનર પર બંધનકર્તા ન હોય, તોપણ તે વિધવા પર તેના જીવનકાળ દરમિયાન અથવા ગમે તે સંજોગોમાં તેની વિધવાવસ્થાના સમયગાળા દરમિયાન બંધનકર્તા છે. આ કેસનો નિર્ણય કરતી વખતે વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ મુખ્યત્વે તે જ કોર્ટના શ્રીરામુલુ વિરુદ્ધ ક્રિષ્ટમ્મા(૧) વાળા અગાઉના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો, જ્યાં એવો મત લેવામાં આવ્યો હતો કે કાનૂની જરૂરિયાત વિના હિન્દુ વિધવા દ્વારા પુત્ર દત્તક

લેતા પહેલાં કરવામાં આવેલા હસ્તાંતરણને, જ્યાં સુધી વિધવા જીવિત રહી ત્યાં સુધી દત્તક પુત્ર દ્વારા પડકારી શકાતું ન હતું. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, હિન્દુ વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા સમર્પણની અસરને તેના દ્વારા કરવામાં આવેલી દત્તક લેવાની કૃતિ સમાન જ ગણવામાં આવી હતી.

બે વર્ષ પછી, મદ્રાસ હાઇકોર્ટની પૂર્ણ બેંચે(૨) શ્રીરામુલુ વિરુદ્ધ ક્રિષ્ટમ્મા(૧) ના ચુકાદાને રદબાતલ ઠેરવ્યો અને એવું ઠેરવ્યું કે જ્યાં હિન્દુ વિધવા વારસા પર બંધનકર્તા ન હોય તેવા હેતુ માટે મિલકતનું હસ્તાંતરણ કરે છે અને ત્યારબાદ પુત્ર દત્તક લે છે, ત્યાં દત્તક પુત્રના અધિકારને અનધિકૃત તબદીલીથી પ્રતિકૂળ અસર થતી નથી અને તે તરત જ કબજો મેળવવા માટે દાવો કરી શકે છે. જોકે પૂર્ણ બેંચે શ્રીરામુલુ વિરુદ્ધ ક્રિષ્ટમ્મા(૧) ના ચુકાદાને રદબાતલ ઠેરવ્યો હતો, જેના પર સુબમ્માના કેસ(૩) માં એક સત્તાવાર ચુકાદા તરીકે આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો, છતાં પણ વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા અગાઉના હસ્તાંતરણો પર સમર્પણની અસર અંગે પાછળના કેસમાં પ્રતિપાદિત કાયદા સાથે અસંમતિ દર્શાવવામાં આવી ન હતી, અને પૂર્ણ બેંચની રચના કરનારા ન્યાયાધીશો પૈકીના એક ન્યાયમૂર્તિ કુમારાસ્વામી શાસ્ત્રિયારે, પોતાના ચુકાદા દરમિયાન, એવો મત વ્યક્ત કર્યો હતો કે હિન્દુ વિધવા દ્વારા તેના પતિ માટે પુત્ર દત્તક લેવો એ રિવર્શનરની તરફેણમાં સમર્પણ કરવા કરતાં તદ્દન અલગ બાબત હતી, અને તેના પતિ પ્રત્યેની ફરજ અથવા તેના આધ્યાત્મિક કલ્યાણના કોઈ વિચાર પર આધારિત ન હોય તેવા વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા ત્યાગ માટે, કોર્ટો તેણી દ્વારા કરવામાં આવેલા અગાઉના હસ્તાંતરણોને નિષ્ફળ

બનાવવા માટેના અધિકારો જોડવાનો ખૂબ જ યોગ્ય રીતે ઇનકાર કરી શકે છે.

આ મતને સુંદરસિવ વિરુદ્ધ વિય્યમ્મા(૧) માં અનુમોદન આપવામાં આવ્યું હતું અને ત્યારથી મદ્રાસ હાઇકોર્ટના તે પછીના તમામ કેસોમાં(૨) તેને માન્ય કાયદા તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. મદ્રાસ હાઇકોર્ટે એવું પણ સ્પષ્ટપણે ઠેરવ્યું છે કે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હિન્દુ વિધવાનું મર્યાદિત હિત પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિની સ્થિતિ બિલકુલ તેણીના હસ્તાંતરણ મેળવનાર જેવી જ છે અને જો આવી વ્યક્તિનો માલિકીહક પહેલેથી જ પૂર્ણ થઈ ગયો હોય, તો તેને વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા સમર્પણથી નિષ્ફળ બનાવી શકાય નહીં(૩). આ ચુકાદાઓ નિઃશંકપણે અપીલકર્તાઓના કેસને સમર્થન આપે છે.

કલકત્તા હાઇકોર્ટમાં પ્રફુલ્લ કામિની વિરુદ્ધ ભવાની(૪) માં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો હતો કે શું વિધવા દ્વારા તેના પતિની મિલકતનું સમર્પણ કરતા પહેલાં કરવામાં આવેલી બક્ષિસને વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન રિવર્શનર દ્વારા પડકારી શકાય કે કેમ. બેંચની રચના કરનારા બંને ન્યાયાધીશો વચ્ચે અભિપ્રાયમાં મતભેદ હતો; અને જ્યારે ન્યાયમૂર્તિ વાલ્મસ્લેએ એવું ઠેરવ્યું હતું કે બક્ષિસ વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન માન્ય હતી, બીજી તરફ ન્યાયમૂર્તિ પેઇજે, વિધવાના સમર્પણની કાનૂની અસરને લગતા કાયદાની વિગતવાર ચર્ચા કર્યા પછી, એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે રિવર્શનર બક્ષિસ મેળવનાર પાસેથી તરત જ કબજો પાછો મેળવવા માટે હકદાર બન્યો હતો. બંને ન્યાયાધીશો વચ્ચેના મતાંતરને ધ્યાને લેતાં, લેટર્સ પેટન્ટની કલમ ૧૫ હેઠળ

એક અપીલ દાખલ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ વિવાદિત મુદ્દો લેટર્સ પેટન્ટ બેંચ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યો ન હતો. આ બાબત ફરીથી કલકત્તા હાઇકોર્ટની અન્ય એક બેંચ સમક્ષ સુનાવણી પર આવી, જેમાં ન્યાયમૂર્તિઓ ડી. એન. મિટર અને રાવ સામેલ હતા(૫). બંને ન્યાયાધીશો એ ઠેરવવામાં સંમત થયા કે અગાઉના કેસમાં ન્યાયમૂર્તિ પેઇજ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલો મત સાચો હતો અને હિન્દુ વિધવા દ્વારા તેના પતિની મિલકતનું સમર્પણ કરવામાં આવતાં અને તેમાં તેણીના હિતના પરિણામરૂપ અંત સાથે, તેણીની સત્તા બહારના તમામ અગાઉના હસ્તાંતરણો, જો વિધવાનું કુદરતી મૃત્યુ થયું હોત તો જે રીતે તેમને પડકારી શકાયા હોત તે જ રીતે, સમર્પણ અમલમાં આવતાંની સાથે જ રિવર્શનર દ્વારા પડકારવાને પાત્ર હતા. અપીલ હેઠળના ચુકાદામાં બોમ્બે હાઇકોર્ટે ઉપરોક્ત સંદર્ભિત કેસમાં કલકત્તાના ન્યાયાધીશો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા મતનો સારભૂત રીતે સ્વીકાર કર્યો છે.

અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટમાં ન્યાયમૂર્તિ બોઝ અને ન્યાયમૂર્તિ સુલેમાનની બનેલી એક ડિવિઝન બેંચે, લછમી વિરુદ્ધ લછો(૧) માં મદ્રાસ હાઇકોર્ટના વલણ જેવું જ વલણ અપનાવ્યું હતું. ન્યાયમૂર્તિ બોઝે પોતાના ચુકાદા દરમિયાન અવલોકન કર્યું હતું કે:

"સમર્પણનો સિદ્ધાંત ન્યાયિક નિર્ણય દ્વારા હિન્દુ કાયદામાં દાખલ કરવામાં આવ્યો હોવાથી, છેતરપિંડી અટકાવવા માટે અનિવાર્ય એવો પૂરક નિયમ દાખલ કરવા માટે આપણે હકદાર છીએ કે વિધવા સમર્પણ કરીને પોતે

નિર્માણ કરેલા તેવા હકોને નિષ્ફળ બનાવી શકે નહીં, જેનું સર્જન કરવું તેણીની સત્તાની અંદર હતું."

બીજી બાજુ, ન્યાયમૂર્તિ સુલેમાન આ વલણ પ્રત્યે ખૂબ જ ટીકાત્મક હતા અને તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય(૨) નીચે મુજબ વ્યક્ત કર્યો હતો:

"એવું ઠેરવવા માટેનો કોઈ સાચો આધાર શોધવામાં મને ભારે મુશ્કેલી જણાય છે કે જે રિવર્શનરની તરફેણમાં સમર્પણ થયું છે તે છેલ્લા પુરુષ માલિકની મિલકતમાં ઉત્તરાધિકાર પામ્યો હોય અને તેની પાસેથી માલિકીહક મેળવતો હોય, તેમ છતાં હિન્દુ વિધવા દ્વારા તેણીના જીવનકાળ દરમિયાન કરવામાં આવેલા કોઈપણ હસ્તાંતરણને પડકારવાથી તે વિબંધિત થાય છે, જાણે કે તે તેણી પાસેથી ગ્રાન્ટ મેળવનાર હોય."

જોકે, આ અવલોકનો છતાં, વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિ પાછળથી ઉલ્લેખિત ન્યાયમૂર્તિ બોઝ દ્વારા મેળવાયેલા તારણ સાથે સહમત થયા હતા, મુખ્યત્વે એ કારણસર કે જો જે રિવર્શનરની તરફેણમાં સમર્પણ કરવામાં આવ્યું છે તે, વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા હસ્તાંતરણો તેણીના જીવનકાળ દરમિયાન માન્ય રહેવા દેવા માટે તે હસ્તાંતરણોને આધીન રહીને મિલકત પ્રાપ્ત કરે, તો તેનાથી કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થશે નહીં. જોકે, એક ચોક્કસ ફેરફાર થયો છે, ત્યાર પછીથી અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલા વલણમાં, અને તે કોર્ટના એક તદ્દન તાજેતરના ચુકાદા(૧) માં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ કલકત્તા હાઇકોર્ટના નિર્ણયને સ્પષ્ટપણે અનુમોદન આપ્યું છે, જે ઉપર જણાવ્યા મુજબ વાસ્તવમાં

ન્યાયમૂર્તિ સુલેમાન દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલા અભિપ્રાય સાથે સંપૂર્ણપણે સહમત છે.

જ્યાં સુધી પટના હાઇકોર્ટનો સંબંધ છે, કલકત્તા હાઇકોર્ટ સમક્ષ રામ કૃષ્ણ વિરુદ્ધ કૌશલ્યા(૩) ના કેસની સુનાવણી હાથ ધરવામાં આવી તે પહેલાંના અમુક સમયે બાસુદેવ વિરુદ્ધ વૈદ્યનાથ(૨) નો કેસ નિર્ણીત કરવામાં આવ્યો હતો અને વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ, કાયદાના સિદ્ધાંતોનું સ્વતંત્ર રીતે પરીક્ષણ કર્યા વિના, મદ્રાસના તે ન્યાયિક નિર્ણયોનું અનુસરણ કર્યું હતું જેને તે સમયે અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા.

ઉપર સંદર્ભિત મદ્રાસના નિર્ણયોનું વિશ્લેષણ, જેના પર અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલ પોતાનો આધાર રાખે છે, તે દર્શાવશે કે જે કારણો પર તે આધારિત હોવાનું જણાય છે તે ત્રિવિધ સ્વરૂપના છે. પ્રથમ એ છે કે હિન્દુ વિધવા દ્વારા પોતાની સત્તા બહાર કરવામાં આવેલું મિલકતનું હસ્તાંતરણ, વારસા પર બંધનકર્તા ન હોવા છતાં, હસ્તાંતર મેળવનાર વ્યક્તિમાં તેણીના કુદરતી જીવનના સમયગાળા સમકક્ષનું હિત નિર્માણ કરે છે. એવું કહેવાય છે કે, જ્યારે વિધવા દ્વારા હસ્તાંતરણ કરવામાં આવે છે ત્યારે હિતનો એક ભાગ પતિની મિલકતમાંથી અલગ થઈ જાય છે, અને રિવર્શનર જ્યારે સમર્પણ દ્વારા મિલકત મેળવે છે, ત્યારે તે અગાઉથી સર્જાયેલા તેવા હિતને આધીન રહીને તે પ્રાપ્ત કરે છે. જે વ્યક્તિએ વિધવા સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા વિધવાનું હિત પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે વ્યક્તિ મદ્રાસના નિર્ણયો અનુસાર, ઉપર જણાવ્યા મુજબ, વિધવા પાસેથી

હસ્તાંતર મેળવનાર જેવી જ સ્થિતિ ધરાવે છે.

બીજું કારણ એ છે કે, વિધવા પોતે હસ્તાંતર મેળવનારના અથવા તેણીની સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા હિત પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિના માલિકીહક સામે વિવાદ ઊભો કરવા માટે અસમર્થ હોવાથી, તેવી જ અસમર્થતા રિવર્શનર સાથે પણ જોડાય છે, જે વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા સમર્પણ સિવાય આ મિલકતો પ્રાપ્ત કરી શક્યો ન હોત. ત્રીજું દર્શાવવામાં આવેલ કારણ એ છે કે સમર્પણનો કાયદો ન્યાયાધીશ–નિર્મિત કાયદો હોવાથી, હિન્દુ વિધવા દ્વારા સમર્પણના અધિકારને માન્ય રાખતી વખતે કોર્ટો ન્યાય, સમન્યાય અને શુદ્ધ અંતઃકરણના વિચારો પર આધારિત તેણીની સત્તાના ઉપયોગ પર શરતો લાદી શકે છે અને લાદવી જોઈએ, અને સમર્પણ એ વિધવાના પક્ષે તદ્દન સ્વૈચ્છિક કૃત્ય હોવાથી, તેણીને પોતાના કૃત્ય દ્વારા તેણીએ અગાઉ ઊભા કરેલા હિતોને પ્રતિકૂળ અસર પહોંચાડવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં.

ઉપર ઉલ્લેખિત પ્રથમ તર્કશ્રેણી શ્રીરામુલુ વિરુદ્ધ ક્રિષ્ટમ્મા(૧) માં ન્યાયમૂર્તિ ભાષ્યમ આયંગરના કથન પર આધારિત છે, જેને સુબમ્માના કેસ(૨) માં સ્વીકારવામાં આવેલ હોવા છતાં, વૈદ્યનાથ વિરુદ્ધ સાવિત્રી(૩) માં પૂર્ણ બેંચના ત્યારપછીના નિર્ણયમાં તેની સાથે સ્પષ્ટપણે અસંમતિ દર્શાવવામાં આવી હતી. અમારા મતે, આ મત હિન્દુ વિધવાની એસ્ટેટના સાચા સ્વરૂપ અને હિન્દુ કાયદા હેઠળ તેણીમાં નિહિત અધિકારો અને ફરજો અંગેની ગેરસમજ પર આધારિત છે. જોકે શિથિલ રીતે તેને "આજીવન એસ્ટેટ" તરીકે વર્ણવવામાં આવે

છે, પોતાના પતિની મિલકતમાં હિન્દુ વિધવાનું હિત અંગ્રેજી કાયદા હેઠળના "આજીવન ભાડુઆત" સાથે કોઈ સામ્ય ધરાવતું નથી. જેમ કે ૧૮૬૧ ના પ્રારંભમાં જ જ્યુડિશિયલ કમિટી(૪) દ્વારા નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો, હિન્દુ વિધવા જે એસ્ટેટ મેળવે છે તે શુદ્ધ લૌકિક કે સાંસારિક હેતુઓ માટે માત્ર ત્યારે જ હસ્તાંતરણની સત્તાઓ ધરાવતી એક મર્યાદિત માલિકી છે જ્યારે કોઈ વાજબી જરૂરિયાત હોય અને હસ્તાંતરણની સત્તાઓ પરના નિયંત્રણો તેણીની એસ્ટેટથી અવિભાજ્ય છે. જ્યુડિશિયલ કમિટીએ નિર્દેશ કર્યો હતો તેમ, હિન્દુ વિધવાની હસ્તાંતરણની સત્તાઓ પર જે નિયંત્રણો લાદવામાં આવ્યા છે, તે માત્ર તેણીના પતિના સગાં–સંબંધીઓના ભૌતિક હિતોના રક્ષણ માટે જ નથી, પરંતુ તમામ સ્મૃતિકારો દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા એવા અભિપ્રાયના કારણે પણ છે કે હિન્દુ વિધવાએ સંયમિત જીવન જીવવું જોઈએ અને ધાર્મિક કે આધ્યાત્મિક હેતુઓ સિવાય તેણીની પાસે બક્ષિસ, વેચાણ કે ગીરોની કોઈ સત્તા હોઈ શકે નહીં. હિન્દુ કાયદો નિઃશંકપણે કોઈપણ જરૂરિયાત વિના, માત્ર ઉપભોગના સાધન તરીકે વિધવા દ્વારા પોતાની મિલકતનું હસ્તાંતરણ કરવાના વિચારને માન્ય રાખતો નથી, જેમ કે અમારી સમક્ષ શ્રી આયંગર દ્વારા સૂચવવામાં આવ્યું હતું. જો હિન્દુ વિધવા દ્વારા આવી તબદીલી કરવામાં આવે, તો એ કહેવું યોગ્ય નથી કે તબદીલી મેળવનાર અનિવાર્યપણે અને કાયદા અનુસાર વિધવાના કુદરતી જીવનકાળ જેટલું અથવા ગમે તે સંજોગોમાં તેણીની વિધવાવસ્થાના સમયગાળા જેટલું જ હિત પ્રાપ્ત કરે છે. આવી તબદીલી હિન્દુ કાયદામાં અમાન્ય છે, પરંતુ વિધવા પોતે અનુદાન આપનાર હોવાથી પોતાના જ અનુદાનનું ખંડન કરી શકતી

નથી અને જ્યાં સુધી એવી કોઈ વ્યક્તિ અસ્તિત્વમાં ન આવે કે જે મિલકતના કબજાના વર્તમાન અધિકારનો દાવો કરી શકે, ત્યાં સુધી તે તબદીલીને પડકારી પણ શકાતી નથી. મોટાભાગના કેસોમાં આવા હક ધરાવતી વ્યક્તિઓ વિધવાનું અવસાન થાય ત્યારે જ અસ્તિત્વમાં આવતી હોવાથી, સામાન્ય રીતે એવું કહેવાય છે કે હસ્તાંતર મેળવનારને વિધવાના જીવનકાળની મુદત માટે એસ્ટેટ મળે છે. અમે માનીએ છીએ કે ઉપર ઉલ્લેખિત પૂર્ણ બેંચના કેસમાં(૧) ન્યાયમૂર્તિ કુમારાસ્વામી શાસ્ત્રિયાર દ્વારા કાનૂની સ્થિતિ યોગ્ય રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. એક તરફ, હિન્દુ વિધવા આજીવન એસ્ટેટ ધારક કરતાં વધુ અધિકારો ધરાવે છે, કારણ કે વાજબી જરૂરિયાતના કિસ્સામાં તેણી પોતાનામાં નિહિત મિલકતોનો સંપૂર્ણ માલિકી હક અન્ય વ્યક્તિને તબદીલ કરી શકે છે. બીજી તરફ, જ્યાં હસ્તાંતરણ માટે કોઈ જરૂરિયાત હોતી નથી, ત્યાં તેણી પોતે જે હિત ધરાવે છે અને જે તેણી અન્યને તબદીલ કરી શકે છે, તે કોઈ અખંડનીય આજીવન એસ્ટેટ નથી, પરંતુ એવી કેટલીક ચોક્કસ ઘટનાઓ બનવા પર રદ થવાને પાત્ર એવી એસ્ટેટ છે કે જે હિન્દુ કાયદામાં વિધવાની એસ્ટેટની સમાપ્તિનું કારણ બને છે. વિધવા દ્વારા પુનર્લગ્ન એ આવી એક ઘટના છે જે તેણીને પોતાના પતિની મિલકતમાંના કોઈપણ હિતથી સંપૂર્ણપણે વંચિત કરી દે છે. પોતાના પતિ માટે પુત્રને દત્તક લેવો એ બીજો એવો સંજોગ છે જે પોતાના પતિના વારસદાર તરીકેની તેણીની એસ્ટેટનો અંત લાવે છે, કેમ કે દત્તક વિધાનની અસર એવા પુત્રને લાવવાની હોય છે કે જે હિન્દુ કાયદા હેઠળ ઉત્તરાધિકાર માટે અગ્રિમ દાવો ધરાવે છે. આ બંને પ્રકારના સંજોગોમાં એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે જો કાનૂની જરૂરિયાત

દ્વારા સમર્થિત ન હોય, તો વિધવા પાસેથી મેળવેલા પૂર્વ અધિકારોને પતિના ત્યાર પછીના વારસદાર દ્વારા અથવા સંજોગો અનુસાર દત્તક પુત્ર દ્વારા નિષ્ફળ બનાવી શકાય છે. જો સમર્પણની અસર, ઉપર સમજાવ્યા મુજબ, વિધવાની એસ્ટેટનો એ જ રીતે અંત લાવવાની હોય જાણે કે તેણીએ શારીરિક અથવા નાગરિક મૃત્યુ ભોગવ્યું હોય, તો ઉદ્ભવી શકે તેવા કપટ કે મેળાપીપણાના કોઈપણ પ્રશ્નને આધીન રહીને, રિવર્શનર કબજો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાની સ્થિતિમાં શા માટે ન હોવો જોઈએ તેનું કોઈ કલ્પી શકાય તેવું કારણ નથી વિધવા પાસેથી હસ્તાંતર મેળવનાર પાસેથી અથવા તેણીની સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા માલિકી હક પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિ પાસેથી મિલકતો, કારણ કે તેમનામાંથી કોઈ પણ ખુદ વિધવા સિવાય અન્ય કોઈની સામે અધિકારો પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ નહોતું. ન્યાયમૂર્તિ કુમારાસ્વામી શાસ્ત્રિયારનો એવો અભિપ્રાય છે(૧) કે સમર્પણ એ વિધવા દ્વારા કરવામાં આવતા દત્તક વિધાન કરતાં અલગ આધાર પર રહેલું છે. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિના જણાવ્યા અનુસાર, વિધવા દ્વારા સમર્પણ અને રિવર્શનર દ્વારા એસ્ટેટનો સ્વીકાર એ સંપૂર્ણપણે કરારની બાબતો છે. વિધવા એસ્ટેટનું સમર્પણ કરવા બંધાયેલી નથી, કે ન તો રિવર્શનર તેનો સ્વીકાર કરવા બંધાયેલ છે, સિવાય કે એવી શરતો પર કે જે, જ્યાં સુધી પૂર્વ હસ્તાંતર મેળવનારાઓનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી, સ્થાવર મિંલકતના અન્ય કોઈપણ હસ્તા તરણને લાગુ પડતી હોય. અમારા મતે, આ બાબતમાં હિન્દુ વિધવા દ્વારા કરવામાં આવતા સમર્પણના સ્વરૂપ અને કાનૂની અસર અંગે સંપૂર્ણ ગેરસમજ રહેલી છે, જેમ કે અમે અગાઉ સમજાવ્યું છે. સમર્પણ એ રિવર્શનરની તરફેણમાં વિધવાના હિતનું

કોઈ હસ્તાંતરણ નથી, અને તેનામાં એસ્ટેટ નિહિત થવા માટે પૂર્વશરત તરીકે રિવર્શનર દ્વારા કોઈ સ્વીકાર જરૂરી નથી. તેના તરફના કોઈપણ કૃત્ય વિના, કાયદાના અમલ હેઠળ એસ્ટેટ રિવર્શનરમાં નિહિત થાય છે. એ સમજવું પણ મુશ્કેલ છે કે વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિએ સમર્પણને વિધવા અને રિવર્શનર વચ્ચે કરારની બાબત તરીકે શા માટે જોયું. એ સાચું છે કે વિધવા પોતાના પતિની એસ્ટેટનું સમર્પણ કરતી વખતે, જો તેણી ઇચ્છે તો, પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન તે મિલકતોમાંથી ભરણપોષણ મેળવવાના અધિકારની શરત મૂકી શકે છે; પરંતુ તેણીના ભરણપોષણ માટે તદ્દન આવશ્યક એવા આવા નાના લાભને જાળવી રાખવાથી સમર્પણ અમાન્ય થતું નથી, જેમ કે પ્રિવિ કાઉન્સિલ દ્વારા એક કરતાં વધુ કેસોમાં ઠેરવવામાં આવેલ છે(૨). શ્રી આયંગર એવી દલીલ કરે છે કે જે વિધવાને તેના પતિની મિલકતમાંથી ભરણપોષણ મેળવવાની જરૂરિયાત હોય, તેનું મૃત્યુ થયું છે તેમ કહી શકાય નહીં. પરંતુ આ દલીલ ભ્રામક છે. કોઈ એવું કહેતું નથી કે સમર્પણ કરનાર વિધવા વાસ્તવમાં મૃત્યુ પામે છે. તે તદ્દન અને સ્પષ્ટપણે કાયદાકીય કલ્પના છે અને કાયદાએ નક્કી કરવાનું છે કે કયા સંજોગોમાં કુદરતી અથવા નાગરિક મૃત્યુની આ કલ્પના ઉદ્ભવશે. જ્યારે વિધવા દ્વારા તેના પતિના મૃત્યુ પછી પુત્રને દત્તક લેવામાં આવે છે ત્યારે દત્તક વિધાનમાં પણ આવી કાયદાકીય કલ્પના સંકળાયેલી હોય છે. આવા દત્તક પુત્રને મરણોત્તર પુત્રના અધિકારો આપવામાં આવે છે અને એવી કલ્પના છે કે તે પહેલાંથી જ અસ્તિત્વમાં હતો, માલિકના મૃત્યુની તારીખથી, જોકે વાસ્તવિક હકીકત તેનાથી અલગ છે. જ્યાં સુધી કાનૂની પરિણામોનો સંબંધ છે, વિધવા દ્વારા કરવામાં

આવતા દત્તક વિધાન અને સમર્પણના કૃત્ય વચ્ચે કોઈ તાત્વિક તફાવત નથી. અમારા મતે, એ પ્રતિપાદન માટે હિન્દુ કાયદામાં કોઈ આધાર નથી કે કોઈ વાજબી જરૂરિયાત વિના હિન્દુ વિધવા દ્વારા તેના પતિની મિલકતના હસ્તાંતરણના કિસ્સામાં, અથવા તેણીની સામે પ્રતિકૂળ કબજા દ્વારા કોઈ ત્રાહિત વ્યક્તિ માલિકી હક પ્રાપ્ત કરે તેવા કિસ્સામાં, ઊભું થયેલું હિત વારસામાંથી અલગ થયેલું ગણવામાં આવશે અને જો વિધવા દ્વારા ત્યારબાદ સમર્પણ કરવામાં આવે, તો સમર્પણ મેળવનારે તે આવા પૂર્વ હિતને આધીન રહીને સ્વીકારવું પડશે. ઉપર ટાંકવામાં આવેલા અલ્હાબાદના કેસમાં(૧) ન્યાયમૂર્તિ સુલેમાને સંપૂર્ણ ચોકસાઈ સાથે કાયદો પ્રતિપાદિત કર્યો હતો જ્યારે તેમણે જણાવ્યું હતું કે વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલા હસ્તાંતરણની અસર પતિની એસ્ટેટને બે ભાગમાં વિભાજિત કરવાની અથવા હસ્તાંતર મેળવનારને અનિવાર્યપણે તેણીના જીવનકાળ જેટલું જ સહ–વિસ્તૃત હિત આપવાની નથી. તેને પડકારવાનો રિવર્શનરી હક વિધવાની એસ્ટેટનો બિલકુલ ભાગ નથી અને તેથી, તે રિવર્શનરને સમર્પિત કરી શકાય તેમ નહોતો. તેથી, પ્રથમ તર્કશ્રેણી અમને કોઈપણ તથ્ય વિનાની જણાય છે.

બીજું કારણ કે જેના પર મદ્રાસના નિર્ણયો આધારિત હોવાનું જણાય છે, તે સ્પષ્ટપણે અસમર્થનીય છે. વિધવા પોતે પોતાના જ અનુદાનનું ખંડન કરવા અને પોતે જાતે કરેલા હસ્તાંતરણ સામે વિવાદ કરવા અસમર્થ હોઈ શકે છે; પરંતુ અગાઉ કહેવાઈ ચૂક્યું છે તેમ, સમર્પણ એ કોઈ હસ્તાંતરણ નથી અને રિવર્શનર તેણીના તરફથી પોતાનો માલિકી હક પ્રાપ્ત કરતો ન હોવાથી, કાયદાનો એવો

કોઈ સિદ્ધાંત નથી કે જેના હેઠળ વિધવાના કૃત્યો તેને બાધ્ય કરી શકે. જેમ કે ન્યાયમૂર્તિ સુલેમાને હમણાં જ ઉલ્લેખિત કેસમાં નિર્દેશ કર્યો હતો કે, જો રિવર્શનર વિધવા પાસેથી અનુદાન મેળવનાર હોત, તો તેને માત્ર તેણીના જીવનકાળ દરમિયાન જ તે હસ્તાંતરણને પડકારવાથી વિબંધિત કરવામાં આવ્યો ન હોત, પરંતુ તેણીના અવસાન પછી પણ તેને પડકારવાથી સમાન રીતે વિબંધિત કરવામાં આવ્યો હોત; સ્વીકૃતપણે તેવી પરિસ્થિતિ નથી(૧). એ સાચું છે કે સમર્પણથી રિવર્શનરને લાભ થાય છે, પરંતુ તે લાભ તેને વિધવા દ્વારા સ્વ–વિલોપનના પરિણામે સામાન્ય કાયદાની જોગવાઈ હેઠળ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા લાભની પ્રાપ્તિ પર કોઈપણ પ્રકારનું વિબંધન સ્થાપિત કરી શકાય નહીં.

હવે ત્રીજા કારણ પર આવતાં, એ ચોક્કસપણે સાચું છે કે સમર્પણ એ વિધવાના પક્ષે એક સ્વૈચ્છિક કૃત્ય છે અને તેણી કોઈ કાનૂની કે નૈતિક જવાબદારી હેઠળ નથી કે પોતાની એસ્ટેટનું સમર્પણ કરે. એવા દાખલાઓ જરૂર બને છે જ્યાં કોઈ હસ્તાંતરણ મેળવનારે મૂલ્યવાન અને નોંધપાત્ર અવેજ કોઈ મિલકત માટે જ્યાં સુધી વિધવા જીવતી રહે ત્યાં સુધી તે ભોગવવાની અપેક્ષાએ ચૂકવ્યો હોય અને તેની અપેક્ષાઓ સમર્પણ દ્વારા અકાળે સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય જે વિધવાના પક્ષે કરવામાં આવ્યું હોય, જે નિઃશંકપણે રિવર્શનરને એ અર્થમાં લાભ પહોંચાડે છે કે તેને વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન પણ વારસો મળી જાય છે. બીજી તરફ, એક વ્યક્તિ, જે હિન્દુ વિધવા પાસેથી તબદીલી મેળવે છે, તે પોતાની આંખો ખુલ્લી રાખીને કાર્ય કરે છે. જો તબદીલી કોઈપણ કાનૂની જરૂરિયાત વિનાની હોય, તો તે વ્યવહાર સાથે હંમેશાં એક જોખમ જોડાયેલું રહે

છે, અને જેવું કે અમે અગાઉ સમજાવ્યું છે, એવો કોઈ કાયદો નથી જે તેને અનિવાર્યપણે આજીવન એસ્ટેટ સુનિશ્ચિત કરી આપતો હોય. આ પ્રકારની ખરીદી કરનાર વ્યક્તિ પાસેથી તેટલા મૂલ્યની ચૂકવણી કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી જે મૂલ્ય તે પૂર્ણ માલિક પાસેથી ખરીદી કરવામાં આવી હોત તો ચૂકવત. તે ગમે તે હોય, યોગ્ય કેસોમાં સામ્ય, ન્યાય અને શુદ્ધ અંતઃકરણના કારણોસર વિધવાના જીવનકાળ દરમિયાન મિલકતનો કબજો પુનઃપ્રાપ્ત કરવાના રિવર્શનરના અધિકાર પર શરતો લાદવા માટે કોર્ટ અસમર્થ નથી એવું માની લેવામાં આવે તો પણ, એ સ્પષ્ટ છે કે અમારી સમક્ષના કેસમાં કોઈપણ સામ્યલક્ષી બાબતો ઉપસ્થિત થતી જ નથી. અપીલકર્તાઓ વિધવા પાસેથી હસ્તાંતરણ મેળવનારા નથી; તેઓ કોઈપણ હક્ક વિના અનધિકૃત પ્રવેશ કરનારા તરીકે જમીન પર આવ્યા હતા અને આ લિમિટેશનનો કાયદો છે જેણે મૂળભૂત રીતે પચાવી પાડવાના એક સ્પષ્ટ કૃત્યને કાયદેસર બનાવી દીધું હતું. તેઓએ ૧૯૨૫ થી પોતાની મિલકત ભોગવી છે, અને તેઓએ જે માલિકીહક્ક સંપાદિત કર્યો છે તે રિવર્શનરી હિત સામે ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, રિવર્શનરોને તેમના સંપૂર્ણ કાનૂની અધિકારો ન આપવા માટે કાયદા અથવા સામ્ય દ્વારા માન્ય એવું કોઈ કારણ અમને જણાતું નથી. પરિણામે, અમારા મતે હાઈકોર્ટનો નિર્ણય યોગ્ય છે અને આ અપીલ ખર્ચ સહિત રદ થવાને પાત્ર છે.

અપીલ રદ કરવામાં આવે છે.

અપીલકર્તાઓ માટેના એજન્ટ: ગણપત રાય.

સામાવાળા નં. ૧ અને ૨ માટેના એજન્ટ: એ. સી. દવે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========